

N.Ə.Şərayeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
nazileharayeva@gmail.com

İBTİDAI SINIF ŞAGİRDlərİN DƏ MÜHAKİMƏYÜRÜTMƏ QABİLİYYƏTİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏ YOLLARI

Xülasə

Məqalə İbtidai sinif şagirdlərinin intellektual qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsində istifadə olunan məsələ və tapşırıqların həll edilmə yollarının öyrənilməsi ilə bağlıdır. Məqələdə ibtidai siniflərin riyaziyyat dərslərində şagirdlərin intellektual qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsində standart və standart olmayan məsələlərin rolu, şagirdlərin mühakiməyürütmə qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi işində müəllim-şagird qarşılıqlı münasibətlərinin öyrənilməsi öz əksini tapmışdır. İbtidai sinif şagirdlərinin mühakiməyürütmə qabiliyyətinin formalaşması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində istifadə olunan standart və qeyri-standard tapşırıqların öyrədilməsi və dərk edilməsi tədqiqat işində birinci dərəcəli rola malikdir.

СПОСОБЫ РАЗВИТИЯ СПОСОБНОСТИ К СУЖДЕНИЮ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Резюме

Статья посвящена методам обучения решению задач и задач, используемым в развитии интеллектуальных способностей учащихся начальной школы. В статье отражена роль типовых и нестандартных вопросов в развитии интеллектуальной способности учащихся на уроке математики начальных классов, обучение взаимодействию учителя и ученика в развитии способности к суждению учащихся. Преподавание и осмысление стандартных и нестандартных задач, используемых при формировании и развитии способности к суждению младших школьников, имеет первостепенное значение в научно-исследовательской работе.

WAYS TO DEVELOP THE ABILITY TO JUDGE IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Summary

The article is related to teaching methods of solving problems and tasks used in the development of the intellectual abilities of elementary school students. In the article, the role of standard and non-standard issues in the development of the intellectual ability of students in the mathematics lesson of primary classes, the teaching of teacher-student interaction in the development of the judgment ability of students is reflected. The teaching and understanding of standard and non-standard tasks used in the formation and development of the judgment ability of primary school students have a first-rate role in the research work.

Açar sözlər: məsələ, mühakiməyürütmə qabiliyyəti, intellektual vərdişlər, standart məsələlər, qeyri-standart tapşırıqlar

Ключевые слова: проблема, суждение, интеллектуальные привычки, стандартные проблемы, нестандартные задачи

Key words: problem, judgment, intellectual habits, standard problems, non-standard tasks

Məqalədə ibtidai sinif şagirdlərində mühakiməyürütmə qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı məşğələlərin xarakteristikası nəzərdən keçirilir. Həmin xarakteristikaya tapşırıqların məzmunu, məsələlərin həll edilməsində uşaqlara kömək göstərilməsinin xüsusiyyətləri və diaqnostika üsulları daxildir. Mühakimə qabiliyyəti uşaqlarda ardıcıl surətdə bir fikirdən başqa fikri, bir hökmdən başqa hökmü çıxara bilmək imkanında, hadisələri vaxta görə bir-birinə zidd olmayan şəkildə görmək bacarığından özünü göstərir. Belə qabiliyyətin aşkarlanması, əsasən, qeyri-standart tapşırıqların vasitəsi ilə həyata keçirilir.

Müxtəlif məsələlərin həlli zamanı mühakimə qabiliyyəti şərtə verilənlər arasındakı əlaqələrin dərk olunmasında özünü göstərir. Məsələn, şagirdə belə bir məsələni həll etmək tapşırılır:

Məsələ 1: Vüqar məktəb həyətidə 3 ağac əkməmişdir. Samirin əkdüyü ağacların sayı bundan 2 ədəd çoxdur. Vüsalın əkdüyü ağacların sayı Eldarın əkdüyü ağaclardan 4 ədəd azdır. Eldar 9 ağac əkməmişsə, uşaqlar birlikdə neçə ağac əkməmişlər?

Şagirdlər ilk öncə mühakimə yürüdərək belə bir qərara gəlirlər: “Əgər Vüqar 3 ağac əkməmişsə, Samir bundan 2 ədəd çox ağac əkməmişsə, deməli, Samir $3+2=5$ sayda ağac əkməmişdir” və ya “Əgər Eldar 9 ağac, Vüsal bundan 4 ədəd az ağac əkməmişsə, deməli, Vüsal $9-4=5$ sayda ağac əkməmişdir”.

Mühakimə yürütmə qabiliyyəti kəmiyyət və keyfiyyət baxımından xarakterizə olunur. Kəmiyyət baxımından o nəzərdə tutulur ki, uşaqda bu qabiliyyət nə qədər yaxşı inkişaf etsə, o, çətin nəticələr çıxarmağın öhdəsindən bir o qədər asanlıqla gələr. Buna aid bir məsələyə nəzərə salaq.

Məsələ 2: Ülviyyə boyca Samirədən hündürdür. Samirə yaşca Sənubərdən böyükdür. Sənubər boyca Ülviyyədən balacadır. Ülviyyə yaşca Samirədən kiçikdir. Yaşca hər kəsdən böyük və boyca hər kəsdən hündür olanları tapın.

Mühakimə yürütmə qabiliyyəti yaxşı inkişaf etməmiş şagirdlər bu formada olan suallara cavab verməkdə çətinlik çəkirlər. Mühakimə qabiliyyətinin keyfiyyət cəhətdən inkişafı zamanı bu qabiliyyətin uşaqda nə qədər yaxşı inkişaf etdiyi araşdırılır. Belə ki, bu qabiliyyət uşaqda nə qədər yaxşı inkişaf edibsə, şagird mühakimədə bir o qədər az məntiqi səhvlərə,

ziddiyyətlərə yol verir. Məsələn, “əgər 13;23;33;43 ədədləri 7-yə bölünürsə, deməli, sonu 3 ilə qurtaran natural ədədlərin heç biri 7-yə bölünür” nəticəsini çıxaran uşaqlarda bu qabiliyyətin səviyyəsi kifayət qədər az inkişaf etmişdir.

Məsələ 3: Bir il əvvəl Sübhan yaşca Samirdən kiçik idi. Tapmaq lazımdır ki, bir il sonra Sübhan, yoxsa, Samir yaşca böyük olacaq?

Mühakimə zamanı şagirdlər hökmlər arasında əlaqə yaratmalıdır. Bir il əvvəl Sübhan Samirdən yaşca kiçik idi. Yəni, bir il əvvəl Samir Sübhandan yaşca böyük idi. Şagirdlər verilmiş hökmlərdən ziddiyyətsiz olaraq belə qərara gəlirlər ki, bir il sonra Samir yaşca Sübhandan böyük olacaq.

Verilən hökmlərə əsasən yeni hökmlərin axtarılması mühakimə qabiliyyətinin inkişafına aid məşğələlərin aparılması sayəsində olur. İlk əvvəl uyğunluq növünə aid tapşırıqlara nəzər salaq. Uyğunluğa aid tapşırıqların yerinə yetirilməsində əsas məqsəd əlamətlə əşya arasındakı əlaqə haqqında hökmü tapmaqdan (verilmiş hökmlər əsasında) ibarətdir.

Məsələ 4: Ailədə böyüyən dörd uşağın yaşları 5;8;13;15-dir. Onların adları Aytac, Gülnar, Vüsalə və Anardır. Əgər uşaqlardan biri bağçaya gedirsə, Gülnar Anardan böyük isə, Gülnar və Vüsalənin yaşlarının cəmi 3-ə bölünürsə, hər bir uşağın necə yaş olduğunu tapın.

Məsələnin həll edilməsi ilkin təhlilətmədən asılıdır. Məsələnin məzmununu araşdıran şagirdlər məsələdə dörd uşağın olduğunu, onların 5;8;13;15 yaşlarında olduqlarını müəyyən edirlər, amma onlardan hansının neçə yaşında olduğunu aydınlaşdırma bilmirlər. Sualların cavabının məsələnin şərtinin ikinci hissəsində verilməsi, həmçinin, qeyri-aşkar verilməsi uşaqlardan dərin təhlil etmək və uyğun olaraq müəyyən mühakimə və bu mühakimələrə uyğun nəticə çıxarmaq tələb olunur. Uşaqlardan birinin bağçaya getməsi onlarda belə bir mühakimə yürütməyə kömək edir ki, ən kiçik uşaq 5 yaşındadır. Şərtə əsasən Gülnar və Vüsalənin yaşları cəmi 3-ə tam bölünür. Bu şərti təhlil edən şagirdlər verilmiş ədədlərdən 5 və 13-ün, 8 və 13-ün cəminin 3-ə bölündüyünü müəyyən edirlər. Şagirdlər buradan və nəticəyə gəlirlər ki, deməli, Gülnar və Vüsalənin birinin yaşı 5 və ya 8, digərinin yaşı isə 13-dür. Gülnar Anardan böyük olduğu üçün, o, 5 yaşında ola bilməz. Deməli, o, 8 və ya 13 yaşındadır. Əgər Gülnar 8 yaşındadırsa, deməli, Anarın 5 yaşı var. Vüsalənin isə 13 yaşı var. Buradan da alınır ki, Aytac 15 yaşındadır. Bu məsələnin dərinə təhlil edilməsi onun digər bir həll yolu olduğunu da ortaya çıxarır. Belə ki, əvvəlki mühakimədən fərqli olaraq Gülnarın 13 yaşı da ola bilər. Bu hökmü qəbul edən şagirdlər asanlıqla tapa bilərlər ki, Vüsalənin 8 yaşı var, digər tərəfdən Gülnarın Anardan böyük olması hökmünə əsasən şagirdlər belə nəticəyə gələ bilərlər ki, Anar 5 və ya 8 yaşında olmalıdır. Bir-birini inkar edən bu iki hökmdən biri doğru ola bilməz. Vüsalənin 8 yaşının olması hökmünə əsasən şagirdlər belə bir hökmə gəlir ki, Anarın 5 yaşı var.

İki və daha artıq həlli olan bu tip məsələlərin həlli şagirdlərdə dərin təhlil etmə qabiliyyətinin inkişaf etməsinə, bunun sayəsində də doğru mühakimələr irəli sürülməsinə gətirib çıxarır.

Məsələ 5: Aralarındakı məsafə 32 km olan şəhər və kənddən eyni zamanda sürətləri 12 km/saat olan velosipedçi və 4 km/saat olan piyada yola düşdü. 2 saatdan sonra görüşdülər, onlardan hansı şəhərdən daha uzaq məsafədə olacaqdır?

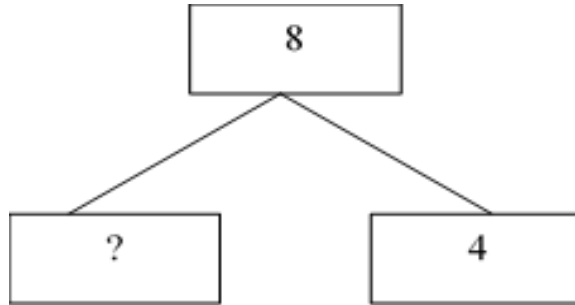
Məsələnin verilən və şərtlərini təhlil etdikdən sonra şagirdlər belə nəticə çıxarırlar ki, məsələdə verilmiş 32 km verilənin artıqdır. Çünki bu kəmiyyət velosipedçi və piyadanın 2 saat ərzində getdikləri yolun hesablanmasından alınır:

$$2 \times 12 + 2 \times 4 = 32.$$

Məsələdə verilən və şərtlərin hərtərəfli təhlil olunması artıq verilənlərin aydınlaşdırılmasına gətirib çıxarır ki, bu, şagirdlərin daha mürəkkəb riyazi misal və məsələlərin həllində, artıq həllərin azaldılmasında və tamamilə aradan qaldırılmasında böyük əhəmiyyət kəsb edir.

İbtidai sinif şagirdlərində mühakiməyürütmə qabiliyyətinin inkişafında “kəşifmə” xarakterli məsələlərin həll edilməsi müsbət nəticə verir. Belə məsələlərin həllində şagirdlərdən eyni və fərqli əlamətləri tapmaq tələb edilir. Belə bir misala nəzər salaq:

Misal: Aşağıda verilmiş iki düzbucaqlının içərisində yazılmış ədədlərə görə yuxarıdakı düzbucaqlının içindəki ədədin necə alındığı qaydasını müəyyənləşdirib sual işarəsinin yerində hansı ədədin yazılmalı olduğunu tapın.

Qeyd edilən bütün məsələ, misal və tapşırıqların həlli yaradıcı təfəkkürü sürətləndirməklə yanaşı, ibtidai sinif şagirdlərinin təhlil etmə, mühakiməyürütmə qabiliyyətlərini də inkişaf etdirir.

Qeyd edilənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, şagirdlərin yaradıcı təxəyyülünün inkişafına yönəlmiş riyazi tapşırıqlar bu formada qruplaşdırılır:

1. Əşya, obraz və hadisələrin aydın təsəvvürünü tələb edən tapşırıqlar;

2. Şagirdlərin qavradıqlarına münasibəti və ona verilən qiyməti dəqiqləşdirməyi tələb edən tapşırıqlar;
3. Verilmiş illüstrasiyalara əsasən məsələnin məzmununu izah etməyə aid tapşırıqlar.

Ədəbiyyat

1. F.A.Fevziyev, R.Y.Şükürov “Riyaziyyatın ibtidai kursunun nəzəri əsasları” Bakı-2018;
2. S.S.Həmidov “I-IV siniflərdə riyaziyyatın tədrisi metodikası” Bakı-2004;
3. Z.F.Kazımov “Hesab məsələləri və onların həlli metodikası” Bakı-2014.